

ERDÉLYI MÚZEUM

IX. kötet.

1892.

IV. füzet.

Vitás kérdések.

— Első közlemény. —

L'homme et le savant, qui est une variété inférieure de l'homme, partent d'un point faux qui les entraîne dans des raisonnements absurdes.¹⁾

Alph. Karr.

Usu plerumque accidit, ut illiterati grammatastae multo pluris aestimant se quam homines egregie docti. Adeo tamen sibi placent, ut neminem prae se ducant hominem. Utinam priusquam amplius insolescant, metirentur se suo modulo. Putant se dignos grammatici nomine, quod ineptas quasdam differentias, frivolasquae Etymologias didicerint. Hallucinantur, si tam brevi gyro grammaticen concludant; cum oportet perfectum grammaticum Philosophos, Oratores, Poetas, Jurisconsultos, omne denique scriptorum genus excussisse.

Ravisi Textoris Epistolae.

Mint mikor — Horatiusként — cohors gigantum scanderet, úgy szálla ki ellenem, egy ellen, néhány irodalmi hős és hatalmasan csapdos . . . engemet-é vagy a levegőt? a harc végén fog eldőlni. A fegyver, a melyet választottak, a logika. Helyeslem s magam is azzal fogok élni a viadalban, azt a megjegyzést bocsátván előre, hogy győzelemre a fegyver derékvolta nem elég, hanem derekasan is kell forgatni tudni. Skander bégről azt mesélik, hogy le bírta vágni egy kard-

¹⁾ Ezzel a mottóval egy szanszkrit gnomát cseréltem föl, u. m. „A hol mindenki vezér, mindenki vezér akar lenni, mindenki nagyravagyó, az oly társaság tönkre silányul.“

csapással a bika fejét. A bámulatos eredményt a kardja minőségének tulajdonítá egy vele versenyző hős. „Nesze hát a kardom, ott a másik bika, vágd le!” mondá a reá a bég, s mivel a vállalat nem sikerült, azt veté utána, hogy „oda adtam a kardomat, de nem a karomat!” A logika is csak nevét adja sokaknak, a kik reá hivatkoznak, de jó móddal nem ismerik s nem tudnak kellően élni vele.

Ide tartoznak jórendin az én *Nyelvőr*-beli ellenfeleim is. Egyikök — a ki egyébiránt indirecte szól ellenem — pl. azt írja: „oly anyyira könnyen érthető s a mi fő, oly anyyira félre nem érthető meghatározás alig hiszem, hogy található volna, mint ez: „a mondat valamely gondolatnak szóval való kifejezése.”

No már a ki ismeri a logikát, helyes fogalmának kell lenni a definitióról is, és nem fog jónak tartani egyet vagy mást csakis azért, hogy „érthető” és „félreérthetlen”! Mondok én mindjárt egyet: „Az egyközény négy egyenes oldalú alak, melynek átelleni oldalai egyenlők és paralelek és átelleni szegletei egyenlők.” Ennél érthetőbb és félreérthetlenebb „meghatározás” nem található; de lám a logikának akárhány tankönyve ezt hozza fel a hibás definitiók egyik példájául.

De van még egyéb baj is a szóba vett értelmezéssel. A definitiónak világosabbnak, érthetőbbnek kell lenni a definitumnál; mert különben — mint egy előttem fekvő logikában olvasom — „*ignotum per ignotius* magyaráztatik, a mi a leggonoszabb hiba.” Azt pedig senki sem fogja tagadni, hogy a definitum, a mondat (sententia, Redesatz, phrase) sokkal világosabb, ismeretesebb fogalom, mint a gondolat, melynek mivoltát cikkíró előlegesen megállítani s ellenfelének arról való véleményét megczáfolni törekszik, és sem egyik, sem másik nem sikerül neki. Nem is sikerülhetett, mert itt egy erős dilemma nyújtja a két szarvát elénk. Vagy szavak nélkül gondolkodunk, azaz képzelődünk, s ez esetben az a kérdés: mikép válhatnak képzeletünk szavakká?

Ez pedig a „nyelv eredete” kérdése, a melyre légió a felelet, de egyik sem nyert általános helybehagyást; tehát el nem döntöttek kell a kérdést tekintenünk, s így a pártolt definitióban a *notum per ignotum* van magyarázva. Vagy pedig szavakkal vagy szavakban gondolkodunk, s ekkor már készen kifejezve áll lelkünkben a mondat, s akár hangoztatjuk, akár írjuk, csak ismétélünk vagy másolunk. A

szellőztetett definitióban tehát a „kifejezés“ üres, sőt hamis kifejezés. Meg kell fontolnunk még a Müller Miksa állítását is, melynek bebizonyítására ő vastag könyvet írt, — azért t. i. hogy „nyelv és gondolat azonegy!“ (Language and thought inseparable). E szerint azt mondani, hogy a nyelv a gondolat kifejezése, még nevetségesebb volna, mint azt, hogy *láb* a *pes* kifejezése.

Hanem hogy az idézett értekező nem czáfolta meg Balogh Pétert, annak bizony nem az utóbbinak logikai tudománya vagy jártassága az oka. Midőn ez az úr „utolsó szavában“¹⁾, a melylyel azt hiszi, hogy bédugta a számat s elkészítette olvasóinkat perünk eldöntésére, ezt írja: „ha látja az ember, mennyire nem tudja Brassai alkalmazni a definíció szabályait a saját mondat-definíciójára — egészen megrendül hite és bizalma a mesterben,“ — abban bizony nem hogy logika, de *sophistica* sem mutatkozik, hanem csak olvasóink jóhiszemével él vissza B. P.

Megjegyzem elsőben is, hogy a „mester“ kifejezés sarcasmus, melyet maga az író úgy magyaráz, hogy tőlem „nem lehet a definíció fogalmát jobban megtanulni, mint akármely logikai kézikönyvből, de még úgy sem . . .“ a mire csak azt mondom, hogy az „Utolsó szavam“ írójának még sok tanulni valója van a „mester“-ektől. Hogy ebben én is segítsen, idézek még ahhoz, a mit replicámban olvashatni, t. i. hogy empiricus fogalmakat nem lehet *synthetice* (ezt a szót, nem tartván akkor szükségesnek, kihagytam) „definiálni.“ (Kant, Logik. §. 103.) Hadd idézzek még ugyancsak tőle egyet-mást világosításul. Logikája 109. §-ában fölebbi állítását azzal egészíti ki a königsbergi philosophus, hogy a tapasztalati fogalmakat *analytice* sem lehet tökéletesen értelmezni. „Ha — így ír — (*analytica*) definitiót akarunk készíteni, keressünk 1. igaz állítmányokat, 2. olyakat, a melyeknek *praedicatuma* nem teszi fel a dolog fogalmát, 3. gyűjtsünk több olyakat és hasonlítsuk össze a dolog fogalmával, hogy tökéletesen egyezzenek vele, és végre 4. ügyeljünk, ne-hogy valamelyik jegy egy másiknak alárendeltje legyen“²⁾ Ezeket a

¹⁾ Magyar Nyelvőr XX. 358.

²⁾ Um Definitionen zu verfertigen suche man 1. wahre Sätze, 2. solche, deren Praedicat den Begriff der Sache nicht schon voraussetzt, 3. sammle deren mehrere und vergleiche sie mit dem Begriffen der Sache selbst, ob sie adäquat sei, und endlich, 4. siehe zu, ob nicht ein Merkmal im anderen liege oder demselben subordinirt sei.

következő jegyzettel fejezte ki¹⁾: „Minthogy az ember soha sem bizonyos, vajjon kimerítő-e az elemzés, hát a definitiot csak mint kikisértményt lehet felállítani és csak úgy használni, mint ha nem is volna definitio. Imígy korlátolva világos és igaz fogalomnak használhatni és jegyeiből következményeket vonhatni. Azt mondhatom: a mi a definitum fogalmát megilleti, megilleti a definitiot is; de nem persze megfordítva, minthogy a definitio nem öleli fel teljesen a definitumot.“

Whewell, a *Tudományos eszmék történelmének* tekintélyes írója még tovább megy, és a definitiot általában kiakarja tiltani a természetrajzból, így nyilatkozván²⁾: „Egy természetrajzi csoportban....; az osztály állandósítva van, de nincs szabatosan körülhatárolva. nem külső határvonal, hanem egy belső középpont állapítja meg; nem az, a mit szorosan kirekeszt, hanem a mit kitünőleg magában foglal; például, nem parancsoló szabálylyal; röviden, a mi igazgató vezérünk nem definitio, hanem typus. — Typus akármely osztályban egy példa (mutatvány) t. i. egy nemnek egy oly faja, a melyről azt tartjuk, hogy az osztály ismertető jegyeit kitünőleg bírja. Mindazok

¹⁾ Diese Regeln gelten nur von analytischen Definitionen. Da man hier nie gewiss sein kann, ob die Analyse vollständig gewesen, so darf man die Definition nur als Versuch aufstellen und sich ihrer nur so bedienen, als wäre sie keine Definition. Unter dieser Einschränkung kann man sie doch als einen deutlichen und wahren Begriff brauchen und aus den Merkmalen desselben Corollarien ziehen. Ich werde nämlich sagen können: dem der Begriff des Definitums zukommt, kommt auch die Definition zu; aber freilich nicht umgekehrt, da die Definition nicht das ganze Definitum erschöpft.

²⁾ In a Natural Group.... the class is steadily fixed, though not precisely limited; it is given, though not circumscribed; it is determined, not by a boundary line without, but by a central point within; not by what it strictly excludes, but by what it eminently includes; by an example, not by a precept; in short we have not a Definition, we have a *Type* for our Director. A Type is an example of any class, for instance, a species of a genus, which is considered as eminently possessing the characters of the class. All the species which have a greater affinity to this Type-species, than with any others, form the genus, and are ranged about it, deviating from it in various directions and different degrees. Though a genus may consist of several species, which approach very near the Type, and of which the claim to a place with it is obvious, while there may be other species which straggle further from this central knot, and which are more connected with it than with any other. (*History of Scientific Ideas*. B. VIII. ch. II. §. 3. art. 10.).

a fajok, melyek ahhoz a typus-fajhoz közelebb mint akármely más-hoz álló rokonok, alkotják a nemet, körüle rendezve és tőle különböző irányokban és fokozatokban eltérve. E szerint állhat egy nem oly fajokból, melyek benne helyet foglalni szembetűnőlg jogosítvák; de járulhatnak hozzájuk oly fajok is, melyek attól a közép csomótól messzebb csaponganak, de még is inkább kapcsolódnak hozzája, mint akármely más-hoz.

Most már az irott szabályokkal és módosításaikkal összemérvén a mondatnak állítottam definitióját, t. i. hogy „szavak rendszeres csoportja, a mely szavak egyike cselekvést — nem cselekvényt, mint olykor hibásan irtam — vagy állapotot gondoltat, a többiek pedig a cselekvés vagy állapot körülményeit, akár viszonyait“ — és azt ama szabályokkal merőben megegyezőknék, nekik megfelelőknék mutatván ki; világos, hogy én nemcsak tudom alkalmazni „saját mondat-definióimra“, hanem azt meg is tettem a replicámban,¹⁾ melyből Balogh P. még egy betűt sem czáfolt meg. Nem a *proximum genust*, mert a mondat szócsoport! A *specifica differentiát* sem, mert a „bővített nevek“ nem tesznek oly szócsoportot, melyben egy cselekvést vagy állapotot jelentő szó körül — a mi a flectált és agglutinált nyelvekben ige (verbum) — csoportosulnának és reá vonatkoznának, mint egyszerű és bővített határozók a többiek. Amolyan központi szó azoknak a hánytorgatott szólamoknak, a melyeket ellenfelem az értekezésében bőven idéz, egyikében sincs, tehát definitióm reájok nem illik. Az igenevet pedig nem vonhattam bele, mert azzal, mint replicámban kimutattam — a miről az „Utolsó szavam“ semmit sem akar tudni — értelmezésem igen szűkké vált és több mint 450 millió, ma élő emberek nyelveitől a mondatok léte megtagadva lett volna.

De most már még tovább megyek és azt állítom, hogy azokat az emlegetett szólamokat is lehet némely esetben, mint mondattöredékeket, per *synecdochen* mondatoknak nevezni. Egy zár, ha elvesz is a kulcsa, mégis csak zár. A Milói Venus, bár mind a két karja csonka, Venus-szobor, s a híres *torso*-ban Hercules derekát látják az archaeologusok.

A mondatra alkalmazva felteszem persze, hogy az illető csonka

¹⁾ Magyar Nyelvőr XIX. 447. és XX. 250.

szólam könnyen, természetesen kiegészíthető legyen. Pl. ha egy árus-bolt kirakatában czédulázva látom: „Monostori sajt“, én és mindenki hozzágondoljuk: „árultatik.“ Egy címlapon ezt olvasva: „Rövid Magyarok Története“, önkéntesen hozzáértjük: „foglaltatik ebben a könyvben.“ Egy csillagászati műben egy fejezet homlokán ezt olvasva: „a föld forgása a nap körül,“ legott kipótolja akárki: „tárgyaltatik ebben a fejezetben.“ Így tekintve a dolgot, minden jelentősége elenyészik a szellőztetett ellenvetésnek. A ki ezt meg nem értené, nem csak a logikában, hanem a retorikában is járatlanságot árulna el. Nem köpenyeg, a ki nem fázik, ne vegye magára.

Lám, én nem veszem magamra azt a logikai baklövést, a mit B. P. „utolsó szavában“ akar rám sütni, mint ha én ezekből: ... „elfogadható“ az az állítás, mely szerint az ige a cselekvést vagy állapotot gondoltatja. Így magában elfogadható. De nem fogadhatni el a mondat definíciójában ultima differentiának“, hamisan következtettem volna, hogy ő „tagadja, hogy minden szó, tehát a szavakból álló mondat is gondoltat valamit a hallóval.“

Fejezzük ki más szavakkal a kifogást: „az ige a cselekvést gondoltatja“, magában igaz lehet; de ha mondatbeli ígéről állítjuk, nem igaz.“ Nem világos ellenmondás az? Elmondom még egyszer azt a példát, a melyet többször is elbeszéltem. Egy úrfit számvetésre tanítottak s azt kérdeék tőle egyszer, hogy „2-szer 3 mogyoró hány mogyoró?“ s az én úrfim helyesen felelé, hogy „hat.“ Tovább folytatva, azt kérdik, hogy „hát 2×3 dió, mennyi? a mire „nem tudom“ lón a felelet. — „Te bolond! hisz az is hat.“ — „Az nem lehet, mert a dió nagyobb, mint a mogyoró.“ A mi „magában“ igaz, alkalmazva is igaz. Az alkalmazás rossz, helytelen lehet, de az állítás igazságát nem csökkenti.

Még nevetségesebb volna részemről, ha én ebből: „a cselekvény vagy állapot ellen az a kifogásom, hogy a „cselekvény“ fölösleges, mert az „állapot“ magában foglalja a cselekvényt is“ — következtettem volna, hogy B. P. azt kívánja, hogy hagyjam ki az „állapotot.“ Hát én biz' azt a következő szavakból „olvastam“ ki:

1. „Czélszerűbbnek tartom ,cselekvény vagy állapot' helyett egyszerűen tényt használni.“

2. „A cselekvény vagy *állapot* ellen az a kifogásom van stb.“

3. „Czélszerűbbnek azért tartom a ,tényt', mint az *állapotot*“ stb. Mind ezek a Válasz 545. lapján vannak megírva.

Nos *quasi re bene gesta* némi „nyelvészeti megjegyzés“-eimbe köt belé B. P., és „meg van elégedve“ — tőle tanultam — pusztá elésorolásukkal, azt remélve, hogy mindenki azonnal meg- és átlátja abnormitásaikat. Nem tehetvén fel, hogy minden olvasónk a megfontolás fáradságát vegye magának, megkisértem igazolásukat.

a) „Az interjectiok, mondatok képeit viselik.“ — Hűtlenül idézi ugyan ellenfelem, de úgy is belé egyezem. Mikor én azt a concessiót tettem B. Péternek, azt véltem, örömet szerzek neki, hogy kifogásoló példáit, t. i. az oly mondatokat, a melyek nem szócsoporítok, szaporítom és a helyett vétkül tulajdonítja állításomat. Legyen lúd, ha fehér. Én pedig elsőben is azt mutatom ki, hogy nem én vagyok az első, a ki azt az igazságot kimondottam. *Girault Duvivier* (1843). az interjectiót imígy értelmezi: „Az interjectió arra szolgál, hogy egyetlen egy vonással fesse (fejezze ki) a léleknek hirtelen kelt indulatait; az úgyszólva csak egy kiáltás, de ez a kiáltás egy egész mondatot helyettesít.“ (A ritkítás enyém.)¹⁾

— *Béscherelle* (1860): „Midőn élénk, előrelátatlan felindulás fog el, lelkünk erősebb bényomást, mélyebb behatást szenved, semmint érzéseinket egynél több szóval birnök kifejezni. Szájunk elkiáltja magát és kifejezi igazában a minket meglepő érzést.“ „A szavaknak ez az új neme a felkiáltások kifejezésére szolgál.“

„Az interjectiók és felkiáltások, az indulatok nyelve, valának a nyelv legelső elemei. Ilyes kifejező kiáltásokkal, melyeket taglejtésekkel kísérték, igyekeztek az emberek közölni érzületeiket.“²⁾

Ezeket írják a nyelvészek; mit mond a közélet?

¹⁾ „L'interjection sert à peindre d'un seul trait les affections de l'âme; ce n'est pour ainsi dire qu'un cri, mais ce cri tient la place d'une proposition.“ (G. D. Grammaire des Grammaires. Chap. IX. page 310.).

²⁾ „Lorsque nous éprouvons une émotion vive, imprévue, notre âme est trop fortement impressionnée, trop brusquement saisie pour nous permettre d'exprimer notre sentiment par plusieurs mots. Un cri s'échappe de notre bouche et peint avec vérité la vivacité du sentiment qui vient de nous surprendre. Tels sont *ah! aie! oh! hélas!* etc.

„Cette nouvelle espèce de mots a pour object d'exprimer l'exclamation.

„Les interjections et les exclamations qui sont le langage de la passion, furent les premiers élémens du langage. C' est par ses cris expressifs accompagnés de gestes, que les hommes s'efforçaient de se communiquer leurs sensations. (*Bésch.* Grammaire Nationale. Chap. X. p. 847.).

I. „Hó!“ = megállj! — „Csitt!“ = Csend legyen! „Kusti!“ = Feküdj le (*couche toi*) Ne bánts! Takarodj vagy hordd el magad!

II. „Jaj“-t az irás mond a fősvényeknek. (Tört. Sz.) — Sirva fakad, „jaj“-jal közli, nagy cseppekben könyve hull. (Fal. Fer.) — Oly hirtelen meghalt, hogy azt sem mondta „jaj!“ (Közbeszéd).

Mondjad cigány „Hess“! — Hát az Ur miért nem mondta „Hess“! ¹⁾

Bár „hopp“-ot mondjak. (Balásfi.) — Akkor mondj „hopp“-ot, mikor átugordtad az árkot. (M. Ny. Sz.) — Félre gondok, „hopp“-ot mondok. (M. Ny. Sz.).

Ezekből azt vélem, ki lehet vonni a következtetést, ha nem írom is ki.

b) Továbbat egy kérdőjelekkel megrakott állításom van pelengézve és így nem csak egészében, hanem részletesen is rossznak, hibásnak bélyegezve. „Megelégszem“ azzal, hogy csak az utolsó tekintetben tárgyalom, a miből kitűnik, hogy az ördög nem olyan fekete, a milyenek festik.

I. „Lát, hall stb. magukban véve nem mondatok.“ Ezt irtam igenis, de nem éppen így, hanem az egész olvasó közönségre hivatkozva. Hiszem is, hogy nem hagy cserben; de nem árt még egy kicsit szellőztetni. Az ige magára csak két esetben tehet mondatot. Először, ha személytelen. *Analyticus* nyelvekben ilyenkor sem. V. ö. *il tonne, es regnet, it snows*. Másodsor, magukban álló határozókat — ide számítva a nevezőt is — önkéntesen és természetesen kipótolja, odaérti, gondolja a halló vagy olvasó, pl. a parancsoló módban. De „lát“, „hall“ nem impersonalék, mondatá egészíteni sem bírjuk, ha elszigetelten halljuk vagy olvassuk. Tehát.....

II. „Az ígét, mint ilyent, általánosan, azaz mint *genust* nem tekintjük szócsoporthnak“ azt irtam, B. P. felakad ezeken: „mint ilyent,“ „általánosan“, „mint *genust*.“ — Hisz' ezek mind értelmes, ismeretes kikötő szavak; nekem pedig óvatosan körül kellett írnom az ige fogalmát, hogy minden kavillálást megelőzzek. Célát is értem,

¹⁾ Tyukokat riasztó szó. A cigányról való adomát nem tartom szükségesnek elmesélni.

mert B. P. csak kérdő jelekkel bírja ellenvetését kifejezni. Csak azt teszem hozzá, hogy az ige, (mint minden a világon az egy individuumot kivéve), különösen speciesét, a „ragozott igét“ tekintve, *igenis genus*.

III. „Az ige ragja, szó.“ — Hogy ezen B. P. felakad, nem csudálkozom, mert biz' ahhoz egy kissé több tudomány kell, mint a mennyit az „Utolsó szavam“ írója itt, meg értekezésében, válaszában s utolsó szavában tanusít. Megmondom hát neki, hogy az idézett állítás felett meg van oszolva a nyelvészek véleménye. A mellettem szólót is hosszas volna előadni, hanem meglehet olvasni Herm. Paul „*Principien der Sprachgeschichte*“ című munkája 2-ik kiadásának 94. s további lapjain. Az ellenem szólókat keresse ki, a kinek szüksége van reá.

IV. „Az ige nem fejez ki állapotot.“ — Ezt vagy csak ide magyarázhatót is s o h a egy betűvel sem irtam. Nem is irhattam, hiszen definitiómban az ige szó egyik jellemül épen az állapotot veszem fel. A ráfogásra csak az adott alkalmat, hogy replicámban ez áll: „az evést bizonyára a világon senki sem fogja állapot jelentésűnek tartani.“ (Nyelvőr, XX. 234.).

Egy kis vágás után így folytatja ellenfelem az idézeteit:

c) „..... még az esztetikus is talál valami magának valót a replikában. Megtanulhatja, milyen 'idétlen' véleménye az neki, ha azt hiszi, hogy lehet valamely költeménynek a tartalma jó, az alakja rossz, vagy megfordítva.“

Egy az, hogy én „költemény“-ről egy szót sem szóltam, hanem az értelmezésről általában irtam, hogy abban „alak és tartalom közt a legszorosabb kapcsolat van.“ Hiszen az értelmezés tartalma a definiált fogalom jellemzése, — „fogalom tartalmának a logika a jegyei összeségét nevezi“, írja *Kirchner*, ¹⁾ — a ki hát abban hibát ejt, a forma (a definitio szabályai) ellen vét, és a mit az illető helyen irtam: „ha hibás volna értelmezésemnek a tartalma, alakja sem volna correct.“

Visszapillantva a „költeményre“, meg kell jegyeznem, hogy abban és bármi szépműben nem „tartalmat“, hanem tárgyat szok-

¹⁾ Wörterb. der philos. Grundbegriffe. — „Inhalt eines Begriffs nennt die Logik die Summe seiner Merkmale.“

tak az aesthetikusok megkülönböztetni az alaktól. Tartalom és tárgy nem synonymák. Ha az aesthetikusokra fogott véleményben az utóbbit az előbbi helyett tennők: „lehet a költeménynek a tárgya jó, az alakja rossz, vagy megfordítva, mint nonsens-t nem vallaná magáénak egy aesthetikus se.

Bévégzem ezt az ügyet részemről azzal a nyilatkozattal, hogy én nem kívánom, hogy B. P. „Utolsó szava“ utolsó legyen, sőt megköszönöm, ha fejszémnek újabb nyelet nyújt. De most van még egy pár szavam ahhoz az értekezéséhez is, melyet a Nyelvőr azon (1891. aug.) számában a „genitivus és dativus ügyében“ közöl.

(Folytatása következik)

BRASSAI.